

МОДЕЛИ НА СВЯТОСТ

В РОМАНА „ЛАВЪР“ НА ЕВГЕНИЙ ВОДОЛАЗКИН

Галина Терзиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

MODELS OF HOLINESS IN EUGENE VODOLAZKIN'S *LAURUS*

Galina Terzieva

Sofia University "St. Kliment Ohridski" (Bulgaria)

Orcid ID: 0009-0007-7346-9220

E-mail: gterzieva@uni-sofia.bg

Abstract: This study explores the models of holiness in Eugene Vodolazkin's novel *Laurus*, focusing on its genre structure and hagiographic layers. The aim is to propose a new concept of contemporary sanctity through the fictional character of Arseny/Laurus, who embodies both monastic and martyrdom ethos. The central thesis of the study is that the novel operates as a martyrdom hagiography, employing a postmodern approach to traditional saintly narratives. The study's contribution is the identification of new dimensions of the spiritual journey through a biblical thematic key and the application of exegetical techniques to interpret symbolic topoi, enriching the understanding of holiness as a dynamic path to salvation.

Keywords: holiness, hagiography, spirituality, postmodernism, saint's life, Arseny/Laurus, exegesis, symbolism, salvation, novel

Резюме: Настоящото изследване разглежда моделите на святост в романа „Лавър“ на Евгений Водолазкин, като анализира жанровата му структура и агиографските пластове. Целта е да се изведе концепцията на едно съвременно възприемане на светостта чрез фикционалния образ на Арсений/Лавър, който синтезира монашески и мъченически етоси. Основната теза е, че романът функционира като мъченическо житие, в което се прилага постмодернистичен подход към традиционната агиография. Приносът на изследването се изразява в разкриването на нови аспекти на духовното пътуване чрез библейски тематичен ключ и в прилагането на екзегетични техники за

интерпретация на символични топоси, което обогатява разбирането за светостта като динамичен процес на спасение.

Ключови думи: святост, агиография, духовност, постмодернизъм, житие, Арсений/Лавър, екзегеза, символика, спасение, роман

*Fecisti nos ad te, domine, et inquietum est
cor nostrum donec requiescat in te¹
Aug., Conf. 1,1*

Особено място сред произведенията от последните десетилетия, свързани с агиографската традиция, заема романът „Лавър“ на руския медиевист Евгений Водолазкин².

Романът разгръща подробно една своеобразна агиобиография на събирателен образ на средновековен светец, извършил многобройни мъченически и отшелнически подвизи при покаяно пътуване по северните руски земи и до Йерусалим. При разкриването на образа авторът Евгений Водолазкин използва различни културни, агиографски и религиозни подходи. Духовното пътешествие на героя е отбелязано в романа в единен метафизичен и аксиологичен ключ под формата на аскетични и мъченически действия. В тази своеобразна биография непрекъснатото странстване на героя, трудностите, които среща по пътя си, тяхното преодоляване, различните форми на аскеза, се явяват характерното за християнския свят покаяние, което му придава ореола на светец.

Евгений Водолазкин разкрива как образът на фикционалния герой събира в едно етосите на средновековната святост. В романа са застъпени двата основни модела на светостта – монашество и мъченичество, представени чрез основните агиографски похвати.

„Лавър“ е определен от самия автор като роман-житие и „неисторически роман“³.

Героите и събитията са фикционални, но писателят се вдъхновява от реални хора и събития. За написването са били използвани десетки жития на светци, включително на Св.

¹ „[Ч]е си ни създал за Тебе, и неспокойно е сърцето ни, докато не намери в Тебе покой.“ Изповеди I, 1. Прев. Анна Николова.

² Евгений Германович Водолазкин е роден през 1964 г. в Киев. Той е доктор на филологическите науки в отдела за староруска литература на Института за руска литература на Руската академия на науките (Пушкински дом), специалист по староруски ръкописи и агиография. В последните години се изявява и като писател. Романът „Лавър“ е носител на наградите „Ясная поляна“ и „Большая книга“ през 2013 г. и книга на годината в Словакия през 2019 г.

³ Вж. Vodolazkin 2018: 55.

Василий Блажени, Ксения Петербургска, Нил Сорски, Сергей Радонежки, Никола Кочанов, Варлаам Керетски и др.⁴

Жанрови особености на романа

Постмодернистичната жанрова композиция на романа „Лавър“ съчетава пластовете на роман и на средновековно житие. Постмодернистичната естетика е доловима чрез алюзии, стилистични „скокове“, емоционално богатство, изместване на времеви отрязъци и други.⁵ Същевременно названията на отделните композиционни дялове напомнят текстове от Светото Писание. Романът е разделен на пет части, наречени „Книги“ – „Прологомена“, „Книга на Познанието“, „Книга на Отричането“, „Книга на Пътя“ и „Книга на Покоя“. Главите във всяка от книгите са обозначени с буквите на славянската азбука, присъстващи чрез своите числени означения, което също не е случайно – създава се внушението за светостта на Божието Слово, леещо се от страниците на романа, а оттам и важността на познанието за вечните свещени истини на живота. Самият наратив звучи като послание, като поучение, заредено със силата на Божията премъдрост и святост – типична черта на средновековната агиографска литература. В същото време сюжетът очертава една интересна кръгова композиция, подчертаваща въздействието на съвременните повествователни техники. Началото на историята започва със зачеването на дете в грях, смъртта на любимата Устина и на детето на главния герой Арсений. А края на историята е белязан от раждането на дете (утвърждаване на идеята за възкресението на мъртвороденото), отново заченото в грях (тъй като е дете на насилена девойка Анастасия). Но грехът на Арсений, както и тези на Устина, Анастасия и мъртвороденото дете вече са изкупени от деянията на героя Арсений, приел монашеско име Лавър в края на романа, и са опростени чрез умиротворената му смърт. Нетлението на тялото му и последващите чудеса са белег за достигнатата святост. Може да се твърди, че подчертано липсващата историческа автентичност на светците в романа предоставя благодатна почва за по-свободно „заиграване“ на автора със сюжета, при което не само се изгражда компилативния образ на светците, но и допринася за тяхното „приземяване“ и емоционално въздействие върху читателя.

⁴ Вж. Kamalova 2018: 19–32

⁵ Вж. Kamalova 2018: 19–32.

В романа са ясно различни повествователни техники, присъщи на двата агиографски жанра – мъчение и житие. На доста места в текста се разгръща един ясно опозитивен разказ, в който героите страдат за своята истина сред враждебна среда, т. е. можем да говорим за агонален повествователен модел⁶. В други етапи от живота си те се развиват в една сигурна среда, в която могат сами да избират пътя си, който чрез аскеза да ги доведе до постигане на желания Божествен благодат. Т.е. в жанроопределящата повествователна стратегия на „Лавър“ се реализират и двете установени от изследователите опозиции – „диаметрална“ и „градационна“ (Atanasova 2008: 11–34; Atanasova 2021: 393–394), които ни позволяват да определим агиографския слой на романа като мъченическо житие.

Агиографската литература се характеризира с множество стандартни мотиви – раждането на светец от благочестиви родители, липса на интерес към детските игри, различен светоглед, насочен към търсене на божествената благодат и др. подобни. Тези мотиви се открояват и в описанието на живота на главния герой Арсений. Нравствено-назидателната насоченост на текста задава парадигмата за възпитание на личността, на християнина. Житието, структурирано според средновековните норми, концептуализира най-важните морално-етични и духовни понятия, показва модел на християнско поведение, като по този начин възпитава не само чрез наставничество, а и чрез примери на праведен живот в името на Бога и с Бога. По този начин централна се явява концепцията за святост, а духовността е описана като път към надмогване на всичко земно. В православие то святостта се разбира като духовен подвиг (служене на Бог), като подвиг на служенето на хората, извършването на чудеса – прижизнени и посмъртни. Всички тези отличителни черти, необходими, за да получи една личност ореол на святост, откриваме и в образа на Арсений.

Романът започва с типичното за жанра на житието описание на раждането на героя – Арсений („Книга на Познанието“) и завършва с описание на смъртта на Лавър („Книга на Покоя“). В отделните Книги градационно са заложили характерните за византийско-

⁶ Мъченическият повествователен модел е агонален, базиран на диаметрално противопоставяне на непримирими една с друга враждуващи позиции, докато житийният е по-скоро модел на движение по вертикалата, мотивиран от стремежа на човек да се откъсне от добър живот и да се отдаде на по-добър и по-богоугоден живот. В този смисъл – мъченическият повествователен модел е на постоянно противопоставяне и устояване, докато житийният е на едно движение в една не непременно враждебна среда. (Atanasova 2008; Atanasova 2021)

славянската традиция модели на светостта – мъченичество и монашество, с някои от техните най-ярки форми на аскеза – физическо и духовно страдание и мъчение заради вярата, юродивство, манастирски живот, исихазъм и стълпничество. Неразривно свързано явление за достигане на светостта на Лавър е лечителската му дарба и извършването на чудеса, които са част от битието му, но които героят не приема като свои, а като случващи се според Божия промисъл. Те са следствие от богоугодния му живот. Богоизбраните личности обаче винаги са възприемали себе си като обикновени хора със своите навици, трудни моменти и човешки слабости, за които дълбоко са се разкайвали.

Всяка от „Книгите“ разкрива един от четирите ключови етапа, през които преминава главният герой. Проследявайки пътя на живота му, можем да кажем, че всеки етап води до някакво ново израстване във вярата, до ново духовно посвещение, с което е свързана и промяна на името му – Арсений / Устин / Амвросий / Лавър.

Модели на святост

Ако се придържаме към схемата на мъченическото житие⁷ можем да класифицираме четирите книги, по следния начин: „Книга на Знанието“ разказва за раждането и първоначалното изграждане на главния герой Арсений, както и за неговото пропадане чрез извършването на смъртен грях. „Книга на отричането“ въвежда: 1. Напускането на дома и противопоставяне на аскетичния начин на живот на Арсений спрямо възможността да остане в родното си село и да се опита да изкупи греха си чрез богоугоден живот там. 2. Градационно израстване на героя чрез увеличаване на подвизите му (в различни форми – странстване, юродивство, стълпничество) и придобиване на все по-голяма Божия благодат. Противоборството между Арсений и неговите противници (в случая изкушенията, болестите, бесовете) в тази глава се развива в градска среда. Тези битки имат както духовни, така и физически измерения. Духовното мъченичество се проявява чрез обричането на целомъдрие на Арсений, постоянния му живот с оскъдна прехрана и без подслон, постоянна

⁷ Схемата на мъченическото житие обединява двата основни повествователни модела: диаметралния и градационния. Комбинацията между тях оформя динамична структура, в която житието не просто описва живота на светеца, а разкрива пътя към спасението и духовното съвършенство. Условно казано, елементите на тази схема са: 1) раждане и ранни признаци на духовна извисеност; 2) отказ от светски живот и обръщане към Бога; 3) страдания, гонения, физически и духовни мъчения; 4) изповядване и уповаване на вярата – смелото ѝ заявяване пред врагове; 5) мъченическа смърт, чудеса; 6) прослава – нетление, посмъртни чудеса, канонизиране, култ към светеца.

молитва и дълбоко душевно страдание, извършването на чудеса, чрез които героят надмогва нормалната човешка природа. Примери за реални мъченически подвизи тук се явяват лечителската дейност на Арсений и неколнократните побои над него, довеждащи го до състояние близко до смъртта. „Книга на Пътя“ ни разказва за поклонническото пътуване до Йерусалим, в което са проследени различните трудности и препятствия, през които преминават героите, с цел да докажат вярата си, да изповядат греховете си и да получат изкупление и благословия. В това пътуване мъченически изгубват живота си някои от героите. „Книга на Покоя“ свидетелства за завръщането на Арсений по няколко начина – в пространствено-физически план: първо в Русия и в родното си място; в духовен план се завръща, за да изпълни всички предназначени му мисии на спасител, за да придобие монашески сан и да завърши живота си в уединение. Завръщането му е засвидетелствано и чрез посмъртните чудеса на мощите му.

В „Пролегомена“, който се явява кратко въведение и са разкрити земните дела и чудодейни лечения на средновековния лечител Лавър, е изразена и основната идея за достигнатата святост от мъченика-отшелник, чрез извършването на най-значимото му чудо – нетлението на тялото, т. е. преодоляването на смъртта.

През всеки от тези етапи се променя както нагласата на героя Арсений към живота, така и отношението му към смъртта: от един, бихме казали, наивен по детски поглед, с уверена вяра във възможността да полети до небето, през мъките на душата и страданието на тялото, през пълното си отдаване в служене на хората, до преживяването на успокоението от прошката и отдаване на покоя. Той изминава целия си път в добре обмислено дълбоко покаяние, осъзнавайки го като единствен начин за опрощение на греха му и преход към Божествения свят.

Следвайки православнохристиянската традиция, Евгений Водолазкин използва риторични техники, характерни за славянските средновековни агиографски текстове, включвайки на точно определени места в романа и цитати от Священото Писание. Те се явяват важен семантичен елемент за правилното разбиране и тълкуване на общия замисъл на творбата. Това изисква един образован, добре запознат с първоизточниците читател, тъй като в противен случай важен пласт от действителния замисъл на творбата ще остане неразбран.⁸ Доколкото с библейски цитати и позовавания е осеяна цялата средновековна

⁸ Stanchev 1982: 66–75.

православна литература, а също така и съвременната, не може да се каже, че това е някаква отличителна черта на романа. Тук обаче е важно да отбележим значението на въведения от Р. Пикио способ „библейски тематичен ключ“⁹ в контекста на „Лавър“. Главният тематичен ключ е в началото на „Книга на Познанието“ – препратки към „Физиолог“ (птиците феникс и харадрий)¹⁰, Псалтира (Пс. 92: 13) и Първото съборно послание на Петър (2: 24)¹¹:

Има и птица феникс, която няма нито съпруг, нито деца. Тя не яде нищо, но лети сред ливанските кедри и крилата ѝ се изпълват с техния аромат. Когато остарее, тя се издига във висините и се възпламенява от небесния огън. А като се спусне надолу, запалва гнездото си и изгаря тя самата, и от пепелта на гнездото се възражда като червей, от който след време израства птицата феникс. Така, Арсение, приелите мъченичество в името на Христа се възраждат в цялата си слава за Царството Небесно. Най-сетне има и птица харадрий, цялата бяла-беленичка. И който болен падне, от харадрия ще разбере жив ли ще бъде, или ще умре. Ако ще умре, извърща лице харадрият, ако ще остане жив, то харадрият ще възликува и срещу слънцето към висините полита – и всички разбират, че харадрият е взел язвата на болния и я е развеял из въздуха. Така и нашият Господ Исус Христос се е възнесъл на кръстното дърво и пролял кръвта Си за изцеление на греха.[...] Бъди ти сам тази птица, Арсение. (Vodolazkin 2020: 28)

Така разгърнатият лайтмотив, ключът, по думите на Р. Пикио, „управлява цялата семантична система на произведението“ (Picchio 1993: 391), разкрива главната тема, която разяснява духовния смисъл на всяко събитие, изложено в романа, т.е. създава мост между

⁹ Библейският тематичен ключ представлява структурно подчертан цитат или позоваване от Светото писание, разположен обикновено в началото на текста или непосредствено след неговата встъпителна част, който насочва читателя към основната тема и взаимовръзката между различните смислови нива на произведението. Тематичният ключ често функционира като лайтмотив, който управлява цялостната семантична структура на текста. Чрез него се разкриват ключови думи, които служат като ориентир за тълкуване на „скрития смисъл на двете нива (исторически и книжовен замисъл) на православнославянските творби.“ (Picchio 1993: 390–391)

¹⁰ „Физиолог“ е средновековен сборник с нравствено-алегорични текстове за животни, растения и камъни, който представя техните свойства в символно-християнски контекст. Възникнал е в Александрия през II–III век и е широко разпространен в християнския свят. Има дидактична и богословска функция – обяснява основни християнски догми и нравствени принципи. В него са описани и птиците феникс и каладриус (харадрий). В средновековния южнославянски „Физиолог“ няма информация за птицата каладриус (вж. Stoykova, 1994, 2009–2012.). В алегоричен смисъл каладриусът представлява Христос, който е чист и бял, без следа от греховност. Тъй като евреите не вярват в него, Христос отвръща лицето си от тях и се обръща към езичниците, като взема и отнася греховете им на кръста. Христос се отвръща и от непокаялите се и ги отхвърля, но изцелява онези, към които обръща лицето Си. (мой превод, изт. <https://bestiary.ca/beasts/beast143.htm>).

¹¹ Bibliya 1924.

духовния и буквалния смисъл на наратива. За тълкуването на тематичния ключ можем да ползваме екзегетичните техники за изследване на алегорични и символични съчинения (Picchio 1993: 385–435). Например огънят има положителни и отрицателни конотации в свещените писания. Той изгаря, унищожава, изразява Божия гняв, греха. Но в същото време носи топлина, пречиства и осветява, възвисява, израз е на Божествената сила. Също като птицата феникс Арсений започва полета си към висините чрез лечителската дарба, която му е дадена от Бог. Но той се възпламенява, потънал в греха. Под властта на гордостта и страха си, „изгаря“ дома и любимата си, но чрез покаянието, аскетичния живот, който води, страданието и мъченичеството „се възражда“ в цялата си небесна слава. Без този семантичен пласт не бихме могли да получим завършена цялост на повествованието. Тълкуването на втората част от ключа (за харадрия) ни отвежда към ясновидските и лечителски дарби на Арсений, който чрез монашеския живот, любовта си към хората, жертвоготовността и унижението, изкупва греха си и се възвисява.

По принцип житието на светеца представлява не толкова описание на живота му, колкото разкриване на неговия път към спасението, разкриване на модела на богоугоден живот и как той стига до едно духовно съвършенство, което му отрежда място сред божии избраници – светците. Наборът от стандартни мотиви отразява не толкова литературните техники за изграждане на биография, а динамиката на спасението, този Път за достигане на небесния Йерусалим, който героят (свещецът) е извървял. Житието дава абстрактната схема на спасението и следователно животът му става обобщено-типичен.

Разкриване на моделите на святост чрез типични агиографски теми и библейски топоси

В романа срещаме универсални характеристики, типични за средновековния житиен жанр: епизоди на духовна битка с демоните, даряване на героя с извънредни способности – своеобразни божествени дарове, посмъртни чудеса, покаяние, изразяващо се в непрекъснато пътуване и стремеж към по-богоугодно живеене, едно особено гранично състояние между живота и смъртта (и при пътешествията на героя, и при престоя му в райони с чумна епидемия). Агиографските характеристики обхващат типичните теми за ангелоподобния живот на монаха, темата за Божията благодат върху светеца, темата за светеца като застъпник и помощник на слабите и болните, темата за добрия пастир. Във

връзка с тези теми в текста ясно се открояват и някои от най-често срещаните библейски топоси, изява на митологично-символичния пласт в християнската литература. Във връзка с темата за ангелоподобния живот на светеца такъв е например топосът на победа над злото със силата на кръста, топосът за достигане на горния Йерусалим. Във връзка с темата за Божиата благодат като отличителен белег на избраниците, откриваме следните по-важни топоси: топосът за сълзите, като символ за катарзис и пречистване от страстите; топосът за сърцето като свещен Божи храм, топосът за светилника – символ на делото на Христос, а отгук и като универсален топос при изобразяването на светостта. В темата за Божиата благодат може да открием и топоса на несвършващия хляб, като символ на Божието Слово и духовната храна. В темата за светеца като застъпник на слабите и болните особено ярко се откроява топосът на молитвата, топосът на чудесата и т.н.

Четири образа на героя (детето Арсений, юродивият Устин, монахът Амвросий и светецът Лавър) се сливат в една висша духовна същност. Преминаването през четирите житейски етапа изгражда градационното изкачване на светеца от обикновеното човешко битие към най-висшето духовно осъществяване. Описаното в романа е сакралното преживяване на завръщането на душата към нейния източник.

В романа „Лавър“ Евгений Водолазкин изгражда сложна и многопластова картина на светостта, като съчетава традиционните модели на монашество и мъченичество с постмодернистични повествователни техники. Чрез фигурата на Арсений/Лавър се проследява духовен път, белязан от покаяние, страдание, аскеза и чудеса, който води до постигане на святост и спасение. Наративната структура на романа, организирана в пет „Книги“, отразява градационния и диаметралния модел, присъщи на агиографското повествование, като всяка част маркира ключов етап от духовното израстване на героя. Библейският тематичен ключ в началото на текста пък задава семантичната рамка на цялото произведение и насочва читателя към тълкуване на скритите духовни пластове чрез екзегетични техники. Така „Лавър“ се превръща не просто в роман-житие, а в съвременна интерпретация на пътя към светостта, в която древната агиографска традиция оживява чрез модерната литературна форма.

Библиография

- Atanasova 2008*: Atanasova, D. Măchenitsi, tekstove, konteksti. Sofia: Stigmati, 2008. [Атанасова, Д. Мъченици, текстове, контексти. София: Стигмати, 2008.]
- Atanasova 2021*: Atanasova, D. Starobalgarska agiografiya: modeli. – In: Sbornik v chest na prof. d.f.n. Anna-Mariya Totomanova. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 2021, 391–404. [Атанасова, Д. Старобългарска агиография: модели. – В: Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, 391–404.]
- Bestiary.ca. 2025*. Medieval Bestiary: Beasts – Caladrius. [date of entering 3.10.2025]. <<https://bestiary.ca/beasts/beast143.htm>>. [Средновековен бестиарий: Зверове – Каладриус. [Прегледан на 3.10.2025 г.] <<https://bestiary.ca/beasts/beast143.htm>>].
- Bibliya 1924*: Bibliya ili Sveshtenoto pisanie na Stariya i Noviya zavet. Sofia: Pridvorna печатница (revizirano izdanie), 1924. [Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет. София: Придворна печатница (ревизирано издание), 1924.]
- Kamalova 2018*: Kamalova, A. Dukhovnost' i svyatost' v romane Evgeniya Vodolazkina ‘Lavr’. – Acta Polono-Ruthenica, 2018, XXIII/4, 19–32. [Камалова, А. Духовность и святость в романе Евгения Водолазкина Лавр. – Acta Polono-Ruthenica, 2018, XXIII/4, 19–32.]
- Picchio 1993*: Picchio, R. Pravoslavnoto slavyanstvo i starobalgarskata kulturna traditsiya. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1993. [Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993.]
- Stoykova 1994, 2009–2012*: Stoykova, A. Physiologus: Comparative Study of the Medieval South Slavic Physiologus, Byzantine Recension. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. [Date of entering 3.10.2025]. <<https://physiologus.proab.info>>. [Стойкова, А. 1994. Физиолог: сравнително изследване на средновековния южнославянски Физиолог, византийска редакция. София: Българска академия на науките. [Прегледан на 3.10.2025 г.] <<https://physiologus.proab.info>>].
- Stanchev 1982*: Stanchev, Kr. Poetika na starobalgarskata literatura. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982. [Станчев, Кр.. Поетика на старобългарската литература. София: Наука и изкуство, 1982.]
- Vodolazkin 2018*: Vodolazkin, E. Poyushchiy v stepi. – Kak my pishem. Pisateli o literature, o vremeni, o sebe. Săst. Pavel Krusanov, Aleksandr Etoev, Moskva: Azbuka-Attikus, 2018, 53–58. [Водолазкин, Е. Поющий в степи, – Как мы пишем. Писатели о литературе, о времени, о себе. Съст. Павел Крусанов, Александр Етоев, Москва: Азбука-Аттикус, 2018, 53–58.]

Vodolazkin 2020: Vodolazkin, E. Lavŭr. Sofia: Panorama, 2020. [Водолазкин, Е. Лавър. София: Панорама, 2020.]